

UNIVERSITAT
JAUME I
Universitat per a Majors
Vicerectorat d'Estudis i Docència

Graduat Universitari
Senior

ASSIGNATURA: LA CULTURA DE CASTELLÓ I EL SEU MARC DE REFERÈNCIA

Codi 3029 3r curs. Credits 2

Professor: José Juan Sidro Tirado.

Sessió 1^a

0.- Presentació assignatura: L'ADN del meu poble. Trets d'identitat. Referents.

1.- Referents Paisatgístics:

1A.- Arqueològics: 1A1. Castell Vell / 1A2. Vinamargo/ 1A3. Via Augusta.

1B.- Físics: 1B1. La Plana / 1B2. Molí de la Font / 1B3. Ermites del Caminàs.

0.-Presentació assignatura:

L'ADN DEL MEU POBLE: TRET D'IDENTITAT. REFERENTS

Trets d'identitat. Com som? D'on venim? Quines són les nostres arrels? Quins són els nostres trets diferencials? Aquests i altres interrogants són els que es tractaran de respondre de la manera més objectiva i precisa.

Per cultura entenem: el conjunt de trets distintius, espirituals i materials, intel·lectuals i afectius, que caracteritzen una societat o grup social en un període determinat. També es pot afirmar que engloba les formes de vida, cerimònies, art, invencions, tecnologies, sistemes de valors, drets de l'home, tradicions i creences. És un terme ample i que pot donar molt de sí.

Les cultures siguen grans o xicotetes, s'assemblen als éssers vius, són com grans organismes, com grans plantes que naixen en un determinat medi geogràfic, responen a les incitacions que reben, creixen, de vegades es reproduïxen o s'integren en altres cultures i finalment moren.

La història està plena de cadàvers de cultures xicotetes o grans que han deixat d'existir. Unes han mort amb certa rapidesa i altres, com la cultura xinesa o la cultura jueva, per exemple, es mantenen molt vives després de 4.000 anys.

La identitat cultural d'un poble s'expressa en les simples manifestacions de la vida quotidiana: pràctiques culinàries, aixovars domèstics, referents de vida,

festes, tradicions, es reflecteix en les diferències, la personalitat, relacions familiars, socials, costums; es defineix a través de les produccions artístiques, literàries, històriques, pedagògiques, polítiques i científiques en general.

Els factors culturals faciliten no només conèixer els trets distintius que fan diferents de grups humans i assentaments poblacionals dins d'un mateix espai geogràfic i social, sinó a més, comprendre, a través d'ells, com s'ha produït el desenvolupament històric, les seues tendències més significatives, això possibilita explicar els nexes que s'estableixen entre les actuacions d'individus i grups i les dinàmiques socials.

Els factors culturals no són dimensions, ni elements, són condicions determinants en tant reporten essencialitats dels comportaments humans. Aspectes com la religiositat, costums i tradicions aporten un conjunt de significats que no es poden defugir en els estudis de les comunitats.

Els principals components de la cultura d'un poble o territori serán:

- *Els costums*: comportaments observables que duen a terme els membres d'una cultura, per exemple: comportaments dietètics i religiosos, formes de vestir, etc.
- *Els valors*: virtuts i qualitats que perduren en el temps i són reflex dels interessos, sentiments i conviccions.
- *Les creences*: formes de pensar subjacents en les persones.

Els factors culturals que es consideren rellevants a tenir en compte en el desenvolupament comunitari s'anomenen referents. Així un referent podria entendre's com un element que compon l'entorn i imaginari social i que identifica una població, ciutat, país, un determinat grup o societat, en definitiva, alguna cosa que caracteritza, distingeix i dona a conèixer a aquests per aquesta particularitat.

Referents d'estudi de la nostra assignatura seran:

1. **La identificació de la localitat o comunitat**: Aquest aspecte es refereix a la informació necessària respecte al nom, la data de fundació, toponímia ...
2. **La Història**. La història és, sobretot, memòria del passat en el present. És la llar de la consciència d'un poble, el context objectiu de la seua manera de pensar, de les seues creences, de la seua visió de la realitat, de la seua ideologia,
3. **L'Economia**: Es refereix als mitjans que una col·lectivitat ha d'emprar per a augmentar la seua pròpia riquesa.
4. **La Religió**: El fet religiós es presenta com una constant en tots els pobles amb notes peculiars que el singularitzen entre els factors que vertebraren la vida social.

5. **L'Art:** constitueix un importantíssim mitjà d'assimilació estètica del món.
6. **El llenguatge i simbolisme:** inclou expressions i tipicitats adquirides tant en el nivell teòric racional elaborat, com en el dels estils populars de la parla.
7. **Els Costums, creences i tradicions:** conductes repetides que passen d'una generació a una altra, formen part d'un ordre establert, perduren en els pobles per llargs períodes de temps fonamentalment pel seu contingut cultural.

1.- Referents Paisatgístics:

1.- Referents Paisatgístics:

1A.- **Arqueològics:** 1A1. Via Augustal / 1A2 . Vinamargo/ 1A3. Castell Vell.

1B.- **Físics:** 1B1. La Plana /1B2. Molí de la Font / 1B3. Ermites del Caminàs.

1A: Arqueològics:

La Via Augusta és la calçada romana més llarga d'Hispania amb una longitud aproximada de 1.500 km que recorrien des dels Pirineus fins a Cadis, vorejant el Mediterrani.

És una de les vies més estudiades, més transitades i millor conegudes des de l'Antiguitat, apareix en testimonis antics com els Gots Apol·linars i l'itinerari d'Antonino. Començava a Cadis, passava per l'actual localitat de La Jonquera, on es perllongava amb la Via Domitia, que vorejava la costa del sud de la Gàl·lia fins a Roma. Va constituir l'eix principal de la xarxa viària en la Hispania romana.

La Via Augusta travessa 280 km a les províncies de Castelló, València i Alacant, des del riu Sénia, en el límit amb Tarragona, fins a la Font de la Figuera. L'amplada mitjana de la calçada era d'entre 4 i 6 metres, i les de les voreres, que únicament es construïen prop de les ciutats, de 3 a 10 metres per cada costat.

<http://www.marqalicante.com/Exposiciones/es/VIA-AUGUSTA-E27.html>

El traçat del vial pel nostre terme municipal presenta algunes contradiccions. El traçat de la Via per un camí que travessés el Millars a l'alçada de l'actual pont de Santa Quitèria, a través d'un possible pont anterior en aquest mateix lloc, no està demostrat..

La interpretació tradicional fa seguir la Via pel camí Reial o de la cova del Colom, el qual, s'enfila recte cap a Vila-real travessant primer la rambla de la Viuda i després el riu Millars pel pont de Santa Quitèria. Però aquest traçat, que sembla respondre a l'existència de Vila-real fundada al segle XIII, no resulta lògic en el temps de l'imperi romà, doncs plantejava el problema de la necessitat de travessar dues lleres fluvials en comptes d'una, situar-se més a l'est; a més entre el riu i la rambla no s'han trobat restes romanes.

Cap a l'est però, el traçat rectilini de l'assentament romà que es coneix al costat de la quadra de Na Tora, a poc més de 2 km al nord del Millars, en direcció sota la forquilla formada per dos rius, permet plantejar la hipòtesi que els enginyers romans van preferir que la Via travessés una sola llera fluvial pel lloc on la presència d'un jaciment arqueològic ocupat en època ibèrica i medieval (castell d'Almassora) assenyala possiblement l'existència d'un gual desfigurat per la construcció al segle XVIII del pont actual per on passa la carretera nacional.

La presència de l'esmentat jaciment de la quadra de Na Tora, i d'un altre assentament romà a la vora del Millars, a la partida de Ramonet (Almassora), dóna versemblança a aquesta última hipòtesi.

1A2.- Vinamargo

<http://www.castellonarqueologico.es/yacimientos/la-plana-ii/vinamargo/3d.html>

La Vil·la romana del Camí de Vinamargo, correspon a les restes d'un jaciment amb ocupacions datades entre els segles II i el VI d. C. Es troba al costat de l'actual Camí de Vinamargo, camí perpendicular a la mar, el qual sembla tenir un origen medieval o anterior, potser des d'època romana, comunicant la zona de la costa amb l'interior. Així, és probable que aquest camí comunicés l'àrea costanera, on es troben diversos enclavaments ibèrics com el Pujol de Gasset o el Pujol de la Rabassota, al Grau de Castelló, amb el Caminàs, camí probablement d'origen fins i tot pre-romà, i també amb la Via Augusta, que molts investigadors situen en l'actual camí de la Cova del Colom o en les rodalies d'aquest.

Cal destacar que les restes d'aquesta vila es troben propers al traçat del Caminàs, igual que ho fan en la mateixa Plana de Castelló, altres enclavaments ibers i romans, com per exemple, el poblat de Vinarragell, la vil·la romana de Sant Gregori a Borriana, o la vila de Benicató a Nules.

La construcció s'articula a banda i banda d'un carrer interior situat a l'est, amb una canalització o séquia central, pertanyent als moments fundacionals.

A banda i banda d'aquest carrer es construeixen les diverses edificacions que conformen el conjunt de la vila. A l'est, es troben les estructures més arrasades, amb tot un seguit d'estades quadrangulars, d'ús concret indefinit però que podrien respondre a zones d'emmagatzematge, ja de productes agropecuaris o eines.

La tècnica constructiva és similar a la de la resta de la vila, amb murs de maçoneria amb amples que van dels 50 als 65 cm, no conservant cap va ni accés entre les estances.

A la zona oest d'aquest carrer interior, es troben la majoria d'estructures i que si bé sembla que en un primer moment corresponen al nucli principal de la vila, amb posterioritat, entre els segles III-IV dC, aquest es desplaçaria, cap al sud, amb nous espais, afegint-les termes, el forn, etc.

Les diverses estades s'articulen, bàsicament, entorn de tres patis, seguint una estructura i distribució típicament romana, amb un espai central al voltant del qual es distribueixen les diferents estances.

Queden per excavar un nombre indeterminat de metres quadrats. Per tant no està documentada la planta completa de la vila, desconeixent-se quina pot ser la seua extensió total. Tot i això, es tracta del jaciment arqueològic parcialment excavat d'època clàssica de major extensió de la província de Castelló, amb aproximadament 2.750 m² de superfície construïda i una excavació total d'uns 3.500 m²

Aquesta vila romana respon a una explotació agropecuària, propietat d'un personatge del qual desconeixem la seua identitat, però que sense cap dubte, seria un ric patrici, que potser podia tenir la seua residència a la veïna Saguntum. Desconeixem quina era la seua activitat agropecuària principal, de la qual no s'ha trobat indicatiu, però hem de suposar que de forma secundària almenys tenia un forn de producció ceràmica de caràcter local i també explotarien el territori circumdant (olivera, vinya, cereals, fruiters, hortes, bestiar boví, oví, porcí, ...), a més de tal vegada cànem o lli i fins i tot salaons, per tractar-se d'una zona propera a la marjal.

1A3.- El Castell Vell

https://www.youtube.com/watch?v=DbO_37OLBVE

En el turó de la Magdalena es troba aquest castell, origen de la ciutat actual, i l'ermita de la Magdalena. Es tracta d'un lloc d'ocupació des del neolític. Les excavacions del vell castro, han ofert restes pre-ibèrics, possiblement fenicis, objecte d'una comercialització activa en el període colonial, que podrien datar-se entorn del segle VII abans de Crist. És evident que el monticle ja estava poblat en aquest moment per un hàbitat autòcton i que aquesta ocupació es va mantenir, des del període ibèric, fins al final del segle XIII després de la reconquesta de les terres castellanenques per Jaume I. Són abundants els fragments ceràmics de la civilització ibèrica, tenint en compte a més que aquests ancestres dels castellanencs agradaven de situar els seus poblats en llocs alts de fàcil defensa. Al llarg de la llarga cronologia de la romanització, del segle III aC al V dC, l'àrea de Castelló mai va constituir un nucli urbà de poblament, com van poder ser-ho Sagunt o Tarragona.

Les restes del castell són d'origen islàmic, datant els seus orígens en els segles X o XI. Els comentaris sobre el territori valencià, dels geògrafs Al Razí i l'Udhri, deixen entreveure una organització fortament influenciada pels castells fortificats (husun) i un escàs desenvolupament de les ciutats (medines).

Segons aquest criteri, se suposa que a Castelló, el vell recinte romà del Castell Vell, va acollir un grup militar islàmic, que va haver de tenir una certa autoritat administrativa sobre la zona a més de la seua missió defensiva i de salvaguarda de les gents de la plana. Aquesta fortificació estava integrada en la línia de defensa costanera de la qual també era component el més reconegut castell de Montornès.

Va haver de ser tributari d'El Cid, passant en el segle XII als almoràvits, sent reconquistat en 1233. El trasllat de la població al pla va ser autoritzat pel rei Jaume I en 1251 al seu lloctinent Ximén Pérez d'Arenós, fundant-se la ciutat en 1252.

El castell es disposa de forma escalonada adaptant-se a la forma del turó. La fàbrica és de tàpia i maçoneria a la manera de les tècniques de construcció àrabs. Va tindre poques intervencions cristianes. Es compon de tres recintes. El superior és l'Alcassaba, on es conserven restes de muralles amb tres torres semicirculars i uns quants aljubs. L'Albacar, d'unes dimensions majors, és la zona intermèdia. Té altres tres torres, i en ell es troba l'ermita de la Magdalena.

L'ermita està excavada en la roca. En el segle XV (1455) es va construir el pòrtic, en 1456 la capella, i a finals del mateix segle es va dur a terme l'estable. Ja en el segle XVII es van realitzar la cuina i l'aljub.

En 1758 el mestre Vicente Pellicer li va donar la configuració actual d'ermita hostatgeria i torre adossada. Es tracta d'un edifici format per dues naus paral·leles dividides, per una arcada que baixa en la part central sobre dues columnes i en els extrems en dues pilastres. En un mur interior hi ha unes pintures murals, que alguns autors daten en el segle XIV. L'ermita està coberta per una volta de mig canó.

A l'exterior presenta un pòrtic d'entrada amb un arc rebaixat, en el que es troba la portada d'accés; es tracta d'un arc de mig punt amb dovelles regulars. Des del pòrtic s'accedeix a l'hostatgeria en què hi ha un pati a manera de vestíbul, pel que es passa a una sala que precedeix a la cuina; per l'altre costat hi ha una sala que té tres balcons exteriors i un interior obert al temple.

El Castell Vell i Ermitori de la Magdalena estan catalogats com Bé d'Interés Cultural, i figuren inscrits en el patrimoni Nacional i en el patrimoni Cultural de la Generalitat Valenciana.

https://www.youtube.com/watch?v=IXUZ1IDZX_U

1B: Físics:**1B1. La Plana**

<http://www.rtve.es/alcanta/videos/a-vista-de-pajaro/vista-pajaro-castellon/2064089/>

Geogràficament el nostre terme municipal forma part de la litoral que recorre tota la Comunitat, conformada per materials quaternaris depositats pels rius, i composta a la vegada per tres sectors de sud a nord: la depressió del Segura, la depressió de València, i les planes de Castelló i Vinaròs.

La plana castellanenca està conformada per un extens pla inclinat que descendeix des dels 200 metres d'altitud de Borriol fins a la mar Mediterrània. La seua monotonia paisatgística a dures penes es veu interrompuda per escasses elevacions i un micro relleu configurat per rambles i barrancs. El sector sud ha estat format per les solades del sistema Millars-Rambla de la Viuda i barrancs de menor entitat com el de Fraga. En el centre i nord-noroest són el riu Sec de Borriol i els seus col·lectors els responsables de les acumulacions de fangs i rocams.

Els mantells centrals són els terrenys millors. Així s'ha fonamentat la ciutat i les àrees agrícoles, sent les argiles roges les que han conformat l'horta castellanenca.

Amb una extensió de poc més de 100 km quadrats, la seua forma s'assembla a un triangle equilàter que s'obri des de l'interior cap a la costa. El meridià de Greenwich, la creua per les partides de Brunella, Soterrani i Almalafa.

La marjal està inclosa en un rectangle que s'obri cap al noest delimitat per la mar. Els Prats del Lluent i el Quadro, antigues albuferes avui reblides, són les terres més baixes, entre zero i dos metres.

Al nord la serralada del desert que arriba fins a la mar, a la costa, a Benicàssim, tanca la Plana.

Els pendents generals entre la zona superior i la inferior del terme, estan per davall del cinc per cent. L'altura màxima del terme és la Roca Blanca. 640 metres, vèrtex divisor i amb Benicàssim i Borriol.

1B2. Molí de la Font

El Molí de la Font és un brollador d'aigua dolça el cabal del qual oscil·la entre 0.6 i 0.9 metres cúbics, segons la crescuda o baixada de l'aigua, situat entre canyissos (senill), voga, baladres i camps de tarongers, oliveres i garroferes en el paratge de la Font de la Reina, a poc més de 4 km al Nord-oest de Castelló.

Al nord del Riu Sec, a escassos metres de l'eixida a l'exterior de les aigües que provenen de la séquia Major, hi ha una intricada xarxa de canals. Prop d'aquest espai natural, es troben el Castell de la Magdalena i el paratge de l'ermita de Sant Francesc de la Font.

A uns vint metres del brollador, es troba l'antic molí (Molí de la Font) i l'estructura de canals pròxima a l'ullal permet que els primers metres del cabal queden retinguts en una xicoteta tolla rodejada de canyissos i bogues que fan de marc natural a una àmplia varietat faunística.

El seu aforament oscil·la entre els 800 l/s 48.000 l/m- i els 600 l/s, encara que en temps de sequera severa i com a conseqüència de la posada en funcionament de diversos pous pot arribar a assecar-se, que va a parar directament a la séquia de "l'Obra". El seu cabal varia segons l'època de l'any i el règim de pluges.

Els vells de la zona expliquen que aquesta font presenta relació directa amb l'AVENC DE RACA i com a prova diuen que una vegada va caure una ovella a l'interior de l'avenc i la seva esquella va sortir per aquesta Font.

Els orígens del molí són difícils d'establir. La informació més antiga del molí data de finals del segle XIV. Sabem que entre 1407 i 1478 va estar abandonat, coincidint amb els anys d'un greu descens demogràfic. El 1478 el Batlle real va donar permís per reconstruir-lo al botiguer Antoni Català i, a partir d'aquell moment el molí va passar per diferents propietaris, sent el molí més senzill de la població, malgrat tenir dos artefactes, un per moldre farina i un altre per la preparació de draps.

Al segle XX amb les transformacions que sofreix la zona per condicionar la marjal i cultivar l'arròs, va actuar-se sobre el brollador per obtenir major cabal, introduint-se màquines i turbines que aprofitaven el caudal de la Font de la Reina.

La construcció que hui continua en peu correspon a un edifici ampliat i retocat en els últims segles amb dependències realitzades per a acollir els nous mecanismes motors del molí. L'espai més antic correspon a una nau allargada i disposada de forma transversal sobre la séquia Major.

El molí té una sola planta amb coberta a dues aigües i la seua fàbrica combina la maçoneria amb la utilització de rajoles, que domina en l'interior, i l'arc carcabà, buit on gira el rodet dels Molins.

En la contornada del Molí de la Font, podem trobar una vegetació variada. Als voltants de la tolla hi ha baladres, canyes, senills, bogues i joncs; en segona fila

creixen tamarindes i algun menut salze. Més allunyats de l'aigua hi ha xops, que donen pas a tarongers, oliveres i garroferes. Destaquen, també, en l'àrea inundada, una interessant varietat d'algues que donen refugi a una àmplia varietat de fauna aquàtica.

1B3. Ermites del Caminàs.

El Camí Caminàs (lloc on s'assenten la major part de les ermites de Castelló), és un vell camí preromà que travessa tota la comarca de la Plana de nord a sud en trajecte paral·lel al mar, marcant dos nivells geològics. El nivell inferior, entre aquest camí i el mar, originàriament pantanós i cobert de frondosa vegetació, va ser transformat parcialment en horta pels romans i els àrabs. El nivell superior, fins a la línia de contacte amb el secà, es convertiria en la vella horta de Castelló. Des dels primers moments, aquell singular camí, va centrar els primitius nuclis de població.

Al llarg del Caminàs i en la seua intersecció amb els camins que baixen al mar, s'emplaçaven les antigues alqueries àrabs, considerant com a tals els petits nuclis de població que reunien els membres d'una mateixa família, tribu o clan.

Les principals ermites situades a redós del Caminàs, erigides en llocs ocupats en èpoques antigues són: La Magdalena, Sant Roc de Canet, Sant Francesc de la Font, la Basílica de Lledó, Sant Isidre, Sant Josep i Sant Jaume.

Fora d'aquesta ubicació però dins el terme municipal tenim també les ermites del Carme, de la Font de la Salut, de Sant Joan del Riu i la particular de Sant Roc de la Donació.

Farem només una xicoteta ressenya de cadascuna d'elles:

- La Magdalena: A l'ombra de l'antic Castell Vell, és sens dubte, la més antiga de totes les ermites del terme i constitueix tot un símbol per als castellonencs. Ja en el segle XV consta documentalment la seua existència i la preocupació del municipi per la seua conservació i millora.
- Sant Roc de Canet: Es tracta d'una construcció menuda de tipus popular alçada a partir de 1652. Té planta rectangular, de nau única, d'un sols tram i coberta amb sostre pla, adossant-se a l'ermita una casa-hostatgeria.
- Sant Francesc de la Font: Es tracta d'una construcció de la primera meitat del segle XVIII, durant molts anys abandonada. Presenta planta de saló, amb volta i banc corregut adossat a les parets, amb sagristia posterior i pòrtic davanter obert.
- Basílica de Lledó: Ja des de 1379 es coneix l'existència d'una capella menuda a la qual afluïen peregrinacions i romeries, tant de Castelló com

de la resta de la Plana. Ampliada als segles XV, XVI i XVII, donen lloc a una església de tres naus, cúpula i llanterna, sent al segle XVIII quan Lledó adquireix la configuració actual.

- Sant Isidre i Sant Pere: Es trobe a la partida de Censal, fou bastida al segle XVII sobre uns terrenys cedits pel llaurador Antoni Castell, fent donació del lloc als Jurats, majors i llauradors del terme. A les darreries del segle XIX va ser objecte de diferents reformes.
- Sant Josep: En la cruïlla del camí d'Almalafa amb el Caminàs, ermita del segle XVII una de les més senzilles del terme. Va estar també per molts anys abandonada fins que va ser cedida al segle XX al gremi de fusters que van encarregar-se de restaurar-la i mantenir-la.
- Sant Jaume de Fadrell: Originàriament va ser la major de les alqueries musulmanes del terme, remuntant-se la seua antiguitat com a nucli poblacional possiblement fins a època romana. Donada per Jaume I a l'ordre de Santiago va erigir-se l'ermita primitiva. Al segle XVI va iniciar-se la construcció de l'ermita actual edificada perpendicularment a la primitiva. Amb el pas del temps van anar afegint-se noves dependències. Al segle XX va reestructurar-se tot el conjunt, disposant-se al voltant d'un pati central totes les dependències.

Malgrat la seua senzillesa arquitectònica, les ermites del Caminàs, solen presentar una major complexitat d'elements i, amb freqüència, en ornamentació i objectes de culte, els quals arriben a vegades un inusitat valor, potser manifestació de la riquesa de la societat que es desenvolupava en aquestes riques i fèrtils terres.

<https://www.youtube.com/watch?v=2vp3EMeWJ5o>